

**MONDROS MÜTAREKESİ'NİN ARDINDAN ERMENİ VE
RUM PATRİKHANELERİNİN İŞBİRLİĞİ
(30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)**

Ramazan Erhan GÜLLÜ*

ÖZET

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgeleri İtilaf Devletleri'nin işgaline uğramıştı. Savaşta yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin artık toparlanamayacağı düşünülmesi ve İtilaf Devletleri'nce topraklarının paylaşıldığı bu sıralarda, ülke içindeki kimi azınlıklar da devlete karşı taleplerini elde etmek için uygun ortamın oluştuğu kanısındaydılar. Özellikle savaş sırasında devletle ciddi problemler yaşamış olan Rumlar ve Ermeniler, mütareke ortamından daha rahat istifade edebilmek gayesiyle, din adamları öncülüğünde kendi aralarında bir ittifak oluşturmuşlardı. İki grubun ülke içindeki en büyük din adamları olan patrikler tarafından oluşturulan ittifak, yine iki tarafın da imzaladığı bir muhtıra metniyle de kendilerince resmî bir hâle getirilmişti. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından Mudanya Mütarekesi sonrasına kadar devam edecek olan bu işbirliği döneminde, söz konusu taraflar Osmanlı Devleti'ne karşı taleplerinde birbirlerini destekleyerek Batı kamuoyu nezdinde daha güçlü bir görüntü sergileyecekleri gibi ülkenin değişik bölgelerinde faaliyet gösteren Rum ve Ermeni çetelerle beraber hareket ederek de işbirliğinin silahlı cephesini oluşturacaklardır.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Mudanya Mütarekesi, Paris Barış Konferansı, Ermeni Patrikhanesi, Zaven Efendi, Rum Patrikhanesi, Dorotheos Mammelis, Venizelos.

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü.

THE COLLABORATION OF ARMENIAN AND GREEK PATRIARCHATES AFTER THE ARMISTICE OF MUDROS

ABSTRACT

Various regions of the Ottoman State had been invaded by the Entente powers after the Armistice of Mudros, signed in 30 October 1918. At these times in which it was thought that the beaten Ottoman State would not be able to recover from this situation again and its territories being split by the Entente powers, the minorities were in the opinion of that it was the proper situation to get their demands against the state. Especially the Greeks and the Armenians having had serious problems with the government during the time of war had formed an alliance among themselves under the leadership of the clergy in order to benefit from this armistice atmosphere. The alliance formed by the patriarchs who were the most important clergymen of these two groups in the country was made legal with a memorandum text signed by two parts. In this period of collaboration which would last from signing the Armistice of Mudros to the Armistice of Mudanya these concerned parties, supporting each other for their claims, not only would display a better image in the eyes of Western public but they would also constitute the armed fronts of the collaboration by going along with the Greek and the Armenian gangs that are being active in different regions of the country.

Key Words: Armistice of Mudros, Armistice of Mudanya, Paris Peace Conference, The Armenian Patriarche, Zaven Der Yeghiayan, The Greek Patriarche, Dorotheos Mammelis, Venizelos.

Giriş

Mondros Mütarekesi ve İki Kilise Arasındaki Yakınlaşma

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra, gerek İtilaf Devletleri gerekse de bazı azınlıklar, bundan böyle Osmanlı Devleti'nin tamamen bağımsızlıktan yoksun kalacağına inanmışlardı. Özellikle Rumlar ve Ermeniler gibi kimi azınlık grupları, İtilaf Devletleri'nden de alacakları destekle, artık hedeflerine daha rahat ulaşabileceklerine inanıyorlardı. Ülkenin birçok

bölgesi işgal edilip, tüm devlet işlerine işgalcilerin müdahale ettikleri bir ortamda devlete karşı isteklerine ulaşmaları için en uygun zamanın geldiğini düşünüyorlardı¹. Bu süreci daha da hızlandırmak ve başarıyı kesinleştirmek için de bundan böyle ortak hedefler için işbirliği içinde olmaları gerektiği kanısındaydılar. Bu görevi yerine getirecek olanlar da, tabii ki Osmanlı ülkesindeki Rum ve Ermenilerin büyük çoğunluğunu temsil makamındaki din adamları olan patriklerdi. Mütarekenin ardından Rum Patrikhanesi'nin başında Patrik Vekili/Kaymakamı Dorotheos Mammelis²; Ermeni Patrikhanesi'nin başında da Birinci Dünya Savaşı sırasında Kudüs'e sürgün edilen ve

¹ Tefvik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklâl Harbi I – Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay ATASE Yayını, Ankara 1992, s. 53-54; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 32. Mondros Mütarekesi hakkında daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Âli Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1948, s. 23-74; Selçuk Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, 28-40.

² Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa süre önce göreve gelen Dorotheos Mammelis, mütareke dönemi şartlarından oluşan yönetim boşluğundan da istifade ederek uzun süre, patrikliği devletçe onaylanmadan, Patrik Vekili (ya da Patrikhane literatürüne göre Kaymakamı –*locum tenens*-) olarak görev yapmıştır. Bursa Metropoliti iken Patriklik Vekâleti görevine getirilen Dorotheos'un önce patrikliğe vekâleti bir irâde ile onaylanmış ancak sonradan asıl patrik seçiminin gerçekleştirilmesi için Osmanlı Devleti tarafından patrikhaneye birçok uyarı yapılmışsa da bu uyarılar dikkate alınmayarak Dorotheos vekâleten patriklik görevine devam etmiştir. Konuyla ilgili yazışmalara örnek olarak bkz.; İstifa eden Rum Patriği'nin yerine yeni patrik seçilinceye kadar Bursa Metropoliti Dorotheos'un Patrik Vekili olduğuna dair 26 Teşrin-i Evvel 1334 (26 Ekim 1918) tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası ve aynı tarihli irâde; **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)** nr. 249/211. Asalaten bir patrik seçilmesine dair Meclis-i Vükelâ Kararları; 26 Kânûn-ı Sâni 1335 (26 Ocak 1919) tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası; **BOA. MV.** nr. 214/39. 14 Kânûn-ı Evvel 1337 (14 Aralık 1921) tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası; **BOA. MV.** nr. 222/189. Dorotheos aşırı Rum milliyetçisi görüşleriyle tanınmaktaydı. Göreve geldikten kısa süre sonra, 10 Kasım 1918 Pazar günü, Ayadimitri Kilisesi'nde katıldığı ayinden sonra yaptığı konuşmada şöyle demişti: "... İrkimin henüz kurtarılmamış sevgili evlatları, her şeyin tamam olduğunu, gül ve defne yaprakları üzerinde rahat ve huzura kavuştuğumuzu zannetmeyiniz. Henüz hiçbir şey tamam değil. Son ve kesin söz söylememiştir. Çok dikkatli davranınız. Kurnaz ve sabırlı olunuz ..." Dorotheos'un Rum Patrik Vekilliği/Kaymakamlığı görevine getirilmesi ve görev dönemi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bülent Atalay, **Fener Rum Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları, 2001, s. 97 vd.; Hülya Toker, **Mütareke Döneminde İstanbul Rumları**, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 197-216.

mütarekeyle birlikte tekrar İstanbul'a dönmüş olan Zaven Efendi (Zaven Der Yeghiayan) bulunuyorlardı³.

Rum ayrılıkçı politikalarını desteklemek amacıyla kilise tarafından özellikle bu göreve getirilmiş olan Rum Patrik Vekili Dorotheos, “gözü pek, azimli ve zeki bir papaz” olarak tanınıyordu. Kendisi eskiden beri Rum kilisesinin Osmanlı yönetimiyle yaşadığı problemlerde sürekli ön planda olmuş, Rum kilisesinin en ateşli üyelerinden biri olarak ün yapmıştı⁴. İhtilalci kişiliği ve Türk Millî Mücadelesi'ne karşıtlığıyla tanınan Ermeni Patriği Zaven Efendi ise, görev süresi boyunca Osmanlı idaresi ile çatışma içinde, buna mukabil gerek yurt içindeki gerekse yurt dışındaki Ermeni terör komiteleriyle de sürekli yakın ilişkiler içinde olmuştur⁵.

Ermeni Patriği Zaven Efendi'ye göre; Mütareke'den sonra yeni Türk Yönetimi, İttihatçı seleflerinin, devletin Ermeni unsurlarının

³ Aslen Bağdatlı olan Zaven Efendi patriklik görevine ilk olarak 1913 yılında, patriklikten istifa eden Hovhannes Arşaruni'nin ardından getirilmişti. Patrikliğe getirilmeden önce Episkopos derecesiyle Diyarbakır Ermeni Murahhasası vazifesindeydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kudüs'e sürülen Zaven Efendi 1918'de tekrar İstanbul'a dönecek ve patriklik görevine devam edecektir. Böylece Zaven Efendi'nin patriklik görevi iki döneme ayrılmaktadır. Zaven Efendi'nin Patrikliğe tayinine dair 1 Eylül 1329 (14 Eylül 1913) tarihli irâde-i seniyye lâyhâsı; **BOA. MV.** nr. 231/186. **Tanin**, nr. 1720, 14 Eylül 1913. Zaven Efendi'nin Ermeni Patrikliği'ne tayinine dâir 2 Eylül 1329 (15 Eylül 1913) tarihli irâde; **BOA. İrâde – Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ (İ.MMS.)** nr. 170/1331.L/31 lef 6. Yeni Patrik Zaven Efendi'nin Padişah'ın huzuruna kabulüne dâir 9 Teşrin-i Sâni 1329 (22 Kasım 1913) tarihli irâde; **BOA. İrâde – Mabeyn-i Hümayûn (İ.MBH.)** nr. 13/1331.Z/026. Kevork Pamukciyan, **Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar – IV, Biyografileriyle Ermeniler**, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 210.

⁴ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Türkçe'ye Çeviren: Cemal Köprülü), T.T.K. Yayınları, Ankara 1991, s. 51.

⁵ Ermeni Patriği Zaven Efendi ve Patriklik dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Karacakaya, “İstanbul Ermeni Patriği Zaven Efendi ve Siyasi Faaliyetleri (1913-1922)”, **Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu**, (Editörler: Bülent Bakar – Necdet Öztürk – Süleyman Beyoğlu), IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 146-171. Mondros Mütarekesi'nden sonra İttihatçı devlet adamlarına yönelik suikastlerin tertibinde de Zaven Efendi'nin rolü vardır. Sadrazam Said Halim Paşa, Dr. Bahaeddin Şakir ve Trabzon Valisi Cemal Azmi'yi Avrupa'da katleden Ermeni terörist Arşavir Şıracıyan hatıralarında, suikastlerden sonra İstanbul'a dönüşünde Zaven Efendi'yi ziyaretinden de bahseder. Patrik, kendisine İstanbul'da kalmayarak yurtdışına gitmesini tavsiye ederek “beş yüz Türk lirası” para vermiş ve Fransa ve Amerika'daki Ermeni temsilciliklerine ulaştırılmak üzere de iki mektup teslim etmiştir. Arşavir Şıracıyan, **Bir Ermeni Teröristin İtirafı**, (Türkçe'ye Çeviren: Dr. Kadri Mustafa Orağlı), Kastaş Yayınevi, İstanbul 2006, s. 326.

yüreklerinde açtıkları yarayı iyileştirecek tek bir jest bile yapmamıştı. Türk halkı ve hükümet yüzlerce yıllık komşuları olan Ermenilerin yaşadıkları acı ve felaketleri seyretmişlerdi. Hatta bu durumdan içten içe mutlu oldukları bile söylenebilirdi⁶. Yine ona göre; Türklerin bu tutumuna karşılık, “Rum ve Ermeni Patrikhaneleri genellikle samimi ilişkiler içinde olmuşlar ve bu ilişkilerin soğumasına neden olabilecek herhangi bir problem ya da çatışma da yaşamamışlardı⁷. İki patrikhanenin ilişkileriyle ilgili, din adamları arasında sık sık görüşmeler yapılır, toplantılar düzenlenirdi. Ayrıca Osmanlı Meclis-i Mebusanı’ndaki Rum mebuslar da Ermeni Patrikhanesi ile sürekli yakın ilişki içerisindeydiler. Bu sıcak ilişkiler Mondros Mütarekesi’nin ardından daha da gelişmiş ve iki patrikhane arasında kendilerince resmî bir işbirliği dönemi başlamıştı⁸.”

Yunanistan Başbakanı Venizelos da Yunan gayelerine ulaşabilmek için Türkiye’deki Rum Patrikhanesi’ni ve Rum cemiyetlerini daha faal bir hale getirmek arzusundaydı. Bununla beraber ülkedeki diğer bir önemli Hristiyan grup olan Ermenilerle de işbirliği sağlayarak mütareke ortamından daha rahat istifade edebilmeyi hedefliyordu. Venizelos’un bu maksatla Ermenilere yaklaşma talebi aynı şekilde karşılık bulmuş ve Ermeniler de Rumlarla işbirliğini olumlu karşılamışlardı. Mütareke’den sonra, 13 Kasım 1918 tarihinde İstan-

⁶ Zaven Der Yeghiayan, **My Patriarchal Memoirs**, Mayreni Publishing, Barrington 2002, s. 190.

⁷ Mondros Mütarekesi’nden sonra Rum ve Ermeni Patrikhaneleri arasında bir işbirliği dönemi yaşandığı bir gerçektir. Burada incelenmeye çalışılan konu da bu işbirliği sürecidir. Ancak Zaven Efendi’nin bu ilişkilerin eskiden beri böyle samimi olduğu iddiası pek gerçekçi değildir. Bu işbirliğindeki temel amaç aslında, Osmanlı Devleti’ne karşı iki azınlık grubun ortak hareket ederek hedeflerine daha rahat ulaşma arzusundan başka bir şey değildir. Hatta Mütareke döneminde dahî siyasî konular hâricinde iki patrikhanenin de birbirlerine pek sıcak olmadığını gösteren çeşitli emareler vardır. Örneğin, İstanbul’daki Amerikan Yüksek Komiseri Bristol’un, 3 Kasım 1920 tarihinde hükümetine sunduğu raporunda bu konuda ilginç bilgiler bulunmaktadır. Bristol’a göre; “Genel olarak Rum ve Ermeni Patrikhaneleri arasında keskin bir düşmanlık vardır. Bu düşmanlık duygusu din adamlarınca kendi cemaatlerine de aşılanmıştır. Ayrıca Rumlar ve Ermeniler ticaret alanında da birbirlerini düşman olarak görürler. Hatta Rumlar Ermenilerden nefret ederler. Çünkü Ermeniler ticarette Rumlardan üstündürler.” **American Documents on Greek Occupation of Anatolia**, (Derleyen: Çağrı Erhan), Center for Strategic Research (SAM), Ankara 1999, s. 72.

⁸ Zaven Der Yeghiayan, **a.g.e.**, s. 195.

bul'a gelen İtilaf Devletleri donanması arasında yer alan Yunan savaş gemisini Rumlar ve Ermeniler bir arada ve coşkuyla karşılamışlardı. Mütarekenin hemen ardından başlayan Rum-Ermeni dayanışması, 6 Aralık 1918 tarihinde Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin de çabalarıyla "Rum-Ermeni Birliği Komitesi"nin kurulmasıyla da artarak devam edecektir⁹. Bu komiteyi Venizelos'tan aldığı kesin talimat gereğince, Yunanistan'ın İstanbul'daki siyasî temsilcisi Kanelopulos idare ediyordu ancak komite en büyük desteği iki patrikhaneden alıyordu. Rum basını da işbirliğine destek sağlamak konusunda ciddi gayret gösteriyordu¹⁰.

İstanbul'da iki patrikhane arasında başlayan işbirliği kısa sürede Anadolu'daki Hristiyan din adamları aracılığıyla ülkenin her yanına yayıldı. Kiliselerde ortak ayinler düzenleniyor, ortak dinî ve siyasî propagandalar yapılıyordu. Bu komitenin kurulduğu 1918 yılı Aralık ayı ortalarında, o sırada İngiliz işgaline uğramış olan Adana'da Ermeni ve Rum kiliseleri, Ermeni ve Yunan bayraklarıyla donatılmıştı¹¹. Aynı durum Mütareke ve işgal dönemi boyunca İstanbul'da da yaşanmaya devam edecektir. Hatta Yunanistan'ın bütün resmî ve millî günlerinde yapılan kutlama ve etkinlikler, Yunanistan'la birlikte, ortak olarak buradaki tüm Hristiyanlar tarafından da kutlanmaya başlanacaktır¹².

8 Şubat 1919 tarihinde İstanbul'a gelen Fransız General Franchet d'Esperey, bir kurtarıcı gibi beyaz bir at üzerinde girdiği İstanbul'da Rumlar ve Ermeniler tarafından yine coşkuyla karşılanmış ve bu

⁹ Celal Bayar, **Ben de Yazdım – Millî Mücadeleye Giriş**, Cilt: 5, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 21; **Pontus Meselesi, Teşkilât – Rum Şekâvet ve Fecâyii – Hükümetin İstütlâât ve Tedâbiri – Avrupa Hükümetleriyle Muhâberât**, Matbuât ve İstihbârât Matbaası, Ankara 1338 (1922), s. 36-37. İşbirliğinin oluşum süreciyle ilgili olarak ayrıca bkz. Osman Köksal, "Mütareke Döneminde Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği", **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl: 1998, Cilt: 13, Sayı: 24, s. 61-70.

¹⁰ **Pontus Meselesi, Teşkilât ...**, s. 36.

¹¹ Dâhiliye Nezâreti'nden Adana Vilâyeti'ne 21 Kânûn-ı Evvel 1334 (21 Aralık 1918) tarihli şifre; **BOA. Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemî (DH.ŞFR.)** nr. 94/190. Vilayetten gelen 19 Aralık 1918 tarihli şifreye cevâben.

¹² Polis Müdüriyeti'nin Dâhiliye Nezâreti'ne konuyla ilgili muhtelif raporları; **BOA. Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS.)** nr. 49-2/48 (1337.Za.29 – 26 Ağustos 1919)

karşılama töreni kendilerince, Fatih'in İstanbul'a girişiyle benzeştirilerek, aynı ölçüler içerisinde değerlendirilmişti. Bu olaydan iki hafta sonra, General d'Esperey de Rum-Ermeni ittifakının resmîyet kazandığı Büyükada'yı ziyaret etmiş ve ellerinde Yunan ve Fransız bayrakları bulunan Rum çocuklarınca karşılanmıştı¹³. Mütareke ve işgal boyunca Rum ve Ermeni çocukları, sevinç ve kutlamaların her zaman en önünde bulundurulacaklardır. Osmanlı idaresi çocukların bu şekilde öne çıkarılarak çirkin hareketlerde bulundurulmalarının önüne geçmek için Rum Patrikhanesine "suret-i münâsibede vesâya ifâ ettirilmesi" kararını almış ama bu karar da çocukların olayların önüne sürülmesine engel olamamıştı¹⁴. 16 Mart 1920 günü İstanbul resmen işgal edildiğinde de Rum ve Ermeni çocukları çeşitli çarşı ve pazarlarda ve muhtelif yerlerde sokaklara dökülerek işgali kutlayacak ve "yağma olacak, kıtal olacak" diye sloganlar atacaklardı¹⁵.

İşbirliğinin İtilaf Devletleri Açısından Önemi

Başta İstanbul'dakiler olmak üzere Türkiye'deki işgalci müttefik kuvvetler açısından da bu işbirliği çok önemliydi. Böylece işgalde arzuladıkları yerel desteği kolayca sağlamış olacaklardı. Bunun için mütarekenin hemen ardından azınlıkları devlete ve Müslüman halka karşı tahrik ve teşvik edecek faaliyetlere başladılar. Mondros Mütarekesi'nin dördüncü maddesine göre; İtilaf hükümetlerine mensup harp esirleri ile Ermeni esir ve tutuklular İstanbul'da toplanarak İtilaf kuvvetlerinin temsilcilerine teslim edileceklerdi. Ancak İstanbul'daki İtilaf temsilcileri mütarekenin üzerinden birkaç ay geçmeden, bu maddeye dayanarak adi suçlardan dolayı tutuklu olanlar da dahil olmak üzere tüm Rum ve Ermeni mahkumları serbest bıraktılar. Müslüman mahkûmların tutukluluğu aynen devam ederken gayr-ı Müslim

¹³ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Atalay, **a.g.e.**, s. 116.

¹⁴ Adnan Sofuoğlu, "Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 28, Ankara, Mart 1994, s. 227.

¹⁵ İstanbul İstütlâât Memuriyeti'nden İstanbul Emniyet Müfettişliği'ne 16 Mart 1336 (16 Mart 1920) tarihli tahrirat; **BOA. Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Seyr-ü Sefer Kalemi (DH.EUM.SSM.)** nr. 40/26 lef 2.

tutukluların tamamı salıverilmişti¹⁶. Bu durum elbette memlekette emniyet ve asayişin tamamen yok olmasına sebebiyet verecekti¹⁷.

Ayrıca İtilaf Devletleri – özellikle istihbarat alanında - istihdam ettikleri elemanları da yerli Rum ve Ermenilerden seçiyorlardı. Kendi askerî istihbarat elemanları dışında Osmanlı toplumunun yapısına aşına, Türkçe’yi ve İngilizce başta olmak üzere İtilaf Kuvvetlerinin dillerini bilen ve bunlardan da önemlisi rahatlıkla güvenebilecekleri yerli unsurlar işgal kuvvetleri açısından önem teşkil ediyordu. Böylece İstanbul sokakları zamanla kamu güvenliği ve istihbaratla görevli polisler olarak İtilaf güçlerinin üniformalarını özellikle de İngiliz üniformasını taşıyan Rum ve Ermeniler’le doldu¹⁸. “Polis Müdüriyeti-i Umûmîsi’nin Dâhiliye Nezâreti’ne gönderdiği 3 Haziran 1919 tarihli ve ‘gayet mahrem’ ibareli yazısında Rum ve Ermeni Patrikhaneleri’nce bu gençlerin İngiliz ve Fransız polisi olarak kaydedilmesinin teşvik edildiği ve sayılarının da binleri bulduğu ifade edilerek sözkonusu gençlerin ‘kendilerine telkin edilen Türk düşmanlığı fikri sevkiyle ve amirleri olan Fransız ve İngiliz subaylarının mahalli vaziyetin hakikatini ve halkın mizacıyla adetlerini bilmemelelerinden faydalanıp her fırsatta Müslüman ve Türkler’e karşı sebepsiz takibat ve tutuklamalar yaptıkları ve bundan maksadın da Müslümanları heyecana sevk ederek İtilaf makamlarında memlekette anar-

¹⁶ İstanbul Hukuk Müşavirliği’nden Dâhiliye Nezâreti’ne 4 Şubat 1335 (4 Şubat 1919) tarihli tahrirat. **BOA. Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS.)** nr. 37/10 lef 6. Gayr-ı Müslim mahkûmlar serbest bırakılırken Müslüman mahkûmların tutukluluğunun devam etmesi, Müslümanların İtilaf Devletleri’ne karşı kızgınlığını daha da artıran bir unsurdur. Bu konuda gösterilebilecek birçok örnek arasından, bir Müslüman mahkûmun Dâhiliye Nezâreti’ne çektiği aşağıdaki telgrafı zikredebiliriz.

“Gazetelerle ilân edilen afv-ı umûmî kanunu mucibince mücrimîn-i siyâsiye ile bi-l-umûm askerî firâfîler, Ermeni, Rum mahpûsîn hatr-ı afv olarak tahliye edildiler. Biz Müslüman mahpûsîn hatr-ı afv olmadık. Acaba kabahat Müslüman olmamız mıdır? Merhamet-i devletlerinin nazar-ı dikkatlerine celb ederiz. Ol babda emr ü fermân hazret-i men leh-ül-emrindir.”

Kırkkilise Mülkiye Tevkifhanesi tarafından Serçavuş Bayram
(26 Kânûn-ı Sâni 1335 – 26 Ocak 1919)

BOA. Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umûmiye Kalemi (DH.İ.U.M.) nr. 19-4/1-35

¹⁷ Hapishâneler Müdüriyeti’nden Dâhiliye Nezâreti’ne 1 Mart 1335 (1 Mart 1919) tarihli tezkire; **BOA. DH.MB.HPS.** nr. 79/39.

¹⁸ Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 104.

şi olduğu fikrini uyandırmak olduğu' ifade ediliyordu. Yazıya göre Ermeni ve Rum gençlerinin bu şekilde istihdamının ve Müslümanlara karşı kışkırtıcı uygulamalar yapmalarının malum çevrelerce teşvik edilmesi, bu çevrelerin 'payitahtta yaşayan Hıristiyanların hayatlarının tehlikede olup zulme ve baskıya maruz kaldıklarına dair Avrupa kamuoyunda bir fikir oluşturmak maksadıyla programlı olarak yaptıkları tahrik faaliyetlerinin en önemli kısmıydı'. Polis kayıtlarına göre aralarında pek çok sabıkalı ve mahkûmiyet almış kimselerin de bulunduğu kişiler, polise gelen çok miktarda şikâyete bakılırsa Müslümanlara karşı şu faaliyetlerde bulunmaktaydılar:

- Şantaj ve tehditle para istemek.
- Ruhani mercilerinden aldıkları talimat gereği sebepsiz tutuklama ve baskıda bulunmak.
- Dini ve mahalli adetlere yönelik haysiyet kırıcı davranışlarla Müslüman ahaliyi tahrik ederek karışıklık çıkartmaya çalışmak¹⁹.

İşbirliğinin Yazılı Bir Muhtıra Metni Olarak İlanı

18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'nın²⁰ açılması üzerine iki patrikhane, aralarındaki işbirliğini yazılı bir muhtıra metni haline ge-

¹⁹ Polis Müdür-i Umûmisi'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 3 Haziran 1335 (3 Haziran 1919) tarihli tahrirâtı; BOA. DH.KMS. 49-2/25 lef 2'den naklen Murat Aydoğdu, **Mütareke Döneminde (1918-1922) İstanbul'un Anadolu Yakasında Asayiş Problemleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 34-36.

²⁰ Mondros Mütarekesi ile sonlandırılan Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, yenik devletlerle imzalanacak kalıcı barış anlaşmalarını görüşmek amacıyla galiplerce toplatılan Barış Konferansı, Paris'te 18 Ocak 1919'da başlamış ve zaman zaman görüşmeler başka yerlere de kayarak bir buçuk yıla yakın bir süre devam etmiştir. Konferansın en temel konusu Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti ile müttefikleri Bulgaristan'a ne gibi yaptırımlar uygulanacağıydı. Osmanlı Devleti ile ilgili kararların çoğu, Paris'teki görüşmelerden sonra Birinci Londra Konferansı'nda (Şubat 1920) verilmiş ve İtalyan Riviera'sı San Remo'da (Nisan 1920) onaylandıktan sonra 10 Ağustos 1920'de Paris'in banliyösü Sevr'de bir anlaşma halinde Osmanlı Devleti'ne sunulmuştur. Görüşülen bütün barış anlaşmaları içinde en son imzaya sunulanı, Osmanlı Devleti ile yapılan barış olmuştur. İngiliz Başbakanı Lloyd George'un başlangıçta sadece iki haftada tamamlanacağını söylediği anlaşmanın imzalanma sürecine girmesi yaklaşık iki yıl sürmüştür. Zaten bu anlaşma da (Sevr Anlaşması) yürürlüğe girmeden ortadan kaldırılacaktır. David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış – Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, (Türkçe'ye Çeviren: Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul 1989, s. 401-402.

tirmeyi tasarladılar. Hazırlanan metin Paris'teki Barış Konferansı'na gönderilecek ve iki milletin taleplerinin büyük devletlerce karşılanması istenecekti²¹. Rum Patrik Vekili Dorotheos ve Ermeni Patriği Zaven imzalarıyla açıklanan bu anlaşma metni şöyledir:

Rum-Ermeni Antlaşması

İstanbul Ekümenik Rum Patrikhanesi ve Ermeni Patrikhanesi arasında yapılan barış toplantısı muhtırası

“Osmanlı Ermenileri ve Rumları uzun yıllar benzer şehir ve köylerde beraber yaşamışlardır. İlişkileri sürekli devam etmiş ve birbirleriyle yakından alakalı komşu topluluklar olmuşlardır. Bu iki toplum, kaderlerinin aynı doğrultuda olduğunu ve ancak birbirlerine yakın bir şekilde bağlı kalırlarsa tamamen gelişeceklerini hissetmişlerdir.

Her iki topluluğun da özgürlüğünü elde etme amacı ve yakın doğuda güvenli, modern ve rahat yaşama planları aynıdır. Uzun süren eziyet dönemlerinde birbirlerini takdir etme noktasına gelmişlerdir ve birbirlerine karşı samimi arkadaşlık ve güven duygusu beslediklerini söylemekten mutludurlar. İki milletin ortak bir şekilde yargıya başvurmaları işte tam bu sebeptendir.

Türkler'in tutumu Anadolu ve Avrupa'ya gelip yerleştikleri zamandan beri hiç değişmemiştir. Askerî ve dinî yönetim her zaman berbat ve kaba metodları kullanmış ve bunları son derece acımasız bir tutuculukla uygulamıştır. Hiçbir reform, ne Tanzimat, ne de Meşrutiyet, Osmanlı Hükümeti'nin bu temel özelliğini değiştirmeye yeterli olamamıştır.

İki grup arasında çok net bir ayrıştırıcı çizgi vardır: Bir tarafta egemen Türk; diğer tarafta sevilmeyen, kafir ve reaya diye ezilen Hristiyan. Bugün bile Türk kendisini, mağlup ettiği insanların mutlak sahibi, onların kellelerinin üstünde yaşam veya ölüm kararına sahip ve sadece kendi çıkarları için onları tümüyle yok etmeye imkan verilmiş olarak görür.

²¹ Celal Bayar, *a.g.e.*, Cilt: 5, s. 26-28.

Milletlerimizin tarihi, bütün insanlık tarihindeki en kanlı ve korkunç eziyetlerin tarihidir. Alçaklık, soygunculuk, gasp, zorla din değiştirme, cinayet ve katliam; hükümetin bizi yönetmek için son beş asırdır sürekli olarak kullandığı metodlar olmuştur.

İstanbul'dan en küçük köylere kadar tüm Türkiye'de yağmalamanın ve soygunculuğun yer almadığı tek bir yer bile yoktur. Bugün bile durum açıkça böyledir; kubbesinde hala hilali barındıran Ayasofya'dan, yasal sahipleri sürgün edilerek ya da katledilerek Türkler tarafından işgal edilmiş ve el konulmuş Ermeni ve Rum barınaklarına kadar.

Bu suçların affedilmesi ve yağmalamanın tam da işlenmiş olduğu yerlerde meşrulaştırılması ise emsali görülmuş bir şey değildir. Ayrıca son birkaç yıldır Yakın Doğu'da oynanan dram tarihte, Türk tarihinin en karanlık sayfalarından daha dehşetli bir yer almıştır.

Bugünün Türkiye'sinde sayıları, sadece iki buçuk milyon Rum ve bir buçuk milyon Ermeni'ye düşürülmesine rağmen; milletlerimiz özgürlüklerine kavuşturulsalar, sayıları on milyonlara varacaktır.

Müslüman bir topluluğun bu bölgeye gelmesi bu tür vahşi suçlarla olmuştur. Bu topluluğu tanımak, Türklerin bize karşı kullandığı yok etme metodlarını onaylamak ve teşvik etmek anlamına gelirdi.

Bizler bu vatanın daimi sakinleriyiz ve toprağını kendi terimizle ve kanımızla suladık. Hiçbir savaş meydanı, bizim beş asırdır aralıksız seyreden katliamlarda verdiğimizden daha fazla kurban almamıştır.

Her şeye rağmen biz hala bu ülkenin tek ilerici ve üretken unsurları olarak kalmaktayız. Türk, şimdiye kadar ve hala bizim vücudumuzdan beslenen korkunç bir parazit olmuştur. Ne tek bir medeniyet yapıtı üretmiş ne de tek bir şehir kurmuştur. Aksine her yerde ölümü ve yıkımı yaymıştır.

Daha fazla Türk boyunduruğu altında kalmaya zorlanmamızı talep ediyor ve ne tür denetimlere maruz bırakılırsa bırakılsın böyle bir devlete uymayacağımızı bildiriyoruz.

Millî hakimiyetimizin tekrar kurulmasını istiyoruz. Eğer tüm Rumların ve Ermenilerin kendi millî devletlerinde yaşamaları imkansız bulunursa, içtenlikle, halkımızın en azından, durumların da ge-

rektirebileceği gibi bir Yunan veya Ermeni Hükümeti altında yaşamalarımızı istiyoruz.

Karadeniz ve Akdeniz'e tamamen ve serbest girişi olan Büyük Ermenistan'a sahip olmayı istiyoruz ve biz Rumlar Kilikya'yı bütünü ile altı Ermeni vilayetine katılmış olarak görmekten mutlu olacağımızı bildiririz. Yasal olarak Yunanistan'a ait olan ama zorla elinden alınan bu toprakların tekrar iadesini istiyoruz ve biz Ermeniler, arzumuzun Trakya; İstanbul, Aydın ve Bursa vilayetleri; Biga bölgeleri (sancakları) ve İzmit'in Yunanistan'a katılması olduğunu bildiriyoruz.

Bu şekilde birleştiklerinde ülkelerimiz doğuda barışın sağlanmasında en güçlü etkenler olacaklardır.

Yukarıda belirtilen taleplerin kabul edilmesi yüce bir adalet çalışması olacaktır ve şundan eminiz ki bu sadece bizim milletlerimizin değil tüm insanlığın menfaatlerine olacaktır.”

Ekümenik Rum Patrik Vekili Dorotheos Ermeni Patriği Zaven İstanbul - 11/24 Şubat 1919²²

Bu metnin bir kopyası da, o sırada Paris Konferansı dolayısıyla Paris'te bulunan Yunanistan Başbakanı Venizelos'a gönderildi ve “iki tarafın katılımı ve görüş birliğiyle” hazırlanan bu metindeki taleplerin Paris Konferansı'na katılan büyük devletlere iletilmesi istendi. Metni Paris'e, Patrikhane ruhani ve cismani meclislerinin kararıyla, bizzat Rum Patrik Vekili Dorotheos; Trabzon Metropoliti Hrisantos ve bazı Rumlardan oluşan bir heyetle beraber götürmüştü. 3 Mart 1919 tarihinde İstanbul'dan Paris'e hareket eden grup, orada aynı zamanda, millî emellerinin gerçekleştirilmesi için Venizelos'a destek olacaktı²³.

²² Zaven Der Yeghiayan, **a.g.e.**, s. 195-197.

²³ Celal Bayar, **a.g.e.**, Cilt: 5, s. 28; Zaven Der Yeghiayan, **a.g.e.**, s. 197. Zaven Efendi hatıralarında, Paris'e giden Rum Patrik Vekili Dorotheos'un, orada kısa süre sonra hastalandığını ve Paris'te öldüğünü belirtir. (Zaven Der Yeghiayan, **a.g.e.**, s. 197.) Ancak Zaven Efendi bu olayı yanlış hatırlamaktadır. Zira Dorotheos Paris'te yaptığı birkaç aylık görüşmelerden sonra 16 Haziran 1919'da tekrar İstanbul'a dönmüştür. Yaklaşık bir buçuk yıl sonra toplanan Londra Konferansı'na da katılan Dorotheos, 23 Şubat 1921 günü, İstanbul'dan ayrılarak Londra'ya gitmiş ve orada hastalanarak, Londra'da ölmüştür. Naaşı Londra'dan alınarak İstanbul'a getirilmiştir. Cenaze töreni Patrikhane tarafından siyasi bir şova dönüştürülen Dorotheos, 21 Nisan 1921 tarihinde İstanbul'da defnedilmiştir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Atalay, **a.g.e.**, s. 110-133.

9 Mart 1919 günü de Dorotheos bir beyanname yayınlayarak; Rum Patrikhanesi ile Osmanlı Hükümeti arasındaki münasebetlerin kesildiğini ve Rumların artık tebaa görevlerinden affedildiğini açıkladı²⁴. Aynı anlayışı Ermeni Patrikhanesi de uygulayacak ve her iki patrikhane de Rumların ve Ermenilerin artık devletle her türlü münasebetlerini koparmak için uğraşacaklardır. Örneğin bu tarihten itibaren Rum ve Ermeni Patrikhaneleri, mütareke döneminin şartlarının da rahatlığıyla, kendi ahalilerine “Osmanlı Devleti Pasaportu” kullanmayı yasaklayacak ve onun yerine kendilerince hazırlanan “Patrikhane Pasaportu” vermeye başlayacaklardır²⁵.

Paris Konferansı'nda Patrikhanelerin Faaliyetleri

Paris Barış Konferansı'na Ermeniler iki delegasyonla katılmışlardı. Ermeni Cumhuriyeti'ni temsil eden delegasyonun başında Avedis Aharonyan; Türkiye'den giden ve millî delegasyon denilen, bir bakıma bütün Ermenilerin temsilcileri oldukları belirtilen grubun başında da Bogos Nubar Paşa bulunuyorlardı²⁶. Konferansa ortak olarak verilen yukarıdaki muhtıra metniyle beraber Venizelos da, Paris'te Rumlarla birlikte Ermeniler'in de haklarının savunucusu rolünü üstlenmiş gibi bir görüntü oluşuyordu. Teşvikleriyle İstanbul'da iki patrikhanenin işbirliğinin başlatıcısı olan Venizelos²⁷, bu sayede konferansta Türkiye ile ilgili konuların neredeyse tamamında kendisinin de muhatap kabul edilmesini sağlamaya çalışacaktır. Konferansta yaptıkları her konuşmada birbirlerini destekleyen Bogos Nubar Paşa ve Venizelos'un bu nutukları işbirliğinin en mühim noktalarından birini oluşturmuştur. İkilinin bu nutukları sonradan Arşak

²⁴ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 51.

²⁵ Seyfi Yıldırım – Adnan Sofuoğlu, **Siyasî Faaliyetleriyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi**, KÖKSAV Yayınları, Ankara 2010, s. 109.

²⁶ Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 358.

²⁷ **Pontus Meselesi, Teşkilât ...**, s. 36. İlerde görüleceği üzere, Ekim 1919'da Rum Pontus Gazetesi'ne bir demeç veren Ermeni Patriği Zaven Efendi, Barış Konferansı'nda Venizelos'un Rum ve Ermeniler için ortak murahhas kabul edildiğini açıklayacaktır. **İkdam**, nr. 8151, 21 Ekim 1919.²⁴ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 51.

Çobanyan tarafından “Fraternité Arméno – Greque (Ermeni-Yunan Kardeşliği)” adıyla kitaplaştırılmıştır²⁸.

Konferansta 3-4 Şubat 1919 tarihlerinde yaptığı konuşmalarda Venizelos, Ermenilerle işbirliği içinde olduklarının özellikle altını çizmişti²⁹. Ermenilerle olan ortaklığı giderek pekiştiren Venizelos, ilerleyen dönemde Anadolu’da yaşanacak olan Yunan işgalini dahi Türkiye’deki Ermenilerin özgürleştirilmesine hizmet eden bir faaliyet olarak açıklayacak ve Anadolu’lu Ermenilerin Yunan işgaline aktif şekilde destek vermelerini sağlayacaktır³⁰. 13 Mayıs 1920 tarihinde, Paris Barış Konferansı’ndaki çalışmalarını Yunan Meclisi’nde anlatırken de, Yunan vekillere hitaben; “ümit ederiz ki, Başkan Wilson Büyük Ermenistan hudutlarını cömertçe çizsin” diyecektir³¹.

Ayrıca Yunan Millet Meclisi’nin çeşitli oturumlarında da Anadolu’daki Rum–Ermeni birlikteliği görüşülmüş ve Yunan vekillerin Ermeniler lehine yaptığı konuşmalar dikkatleri çekmiştir. “Asil Ermeni milletine, Yunan halkının sempatilerinin belirtildiği” konuşmalarda vekiller, hükümetin Ermenilere sadece sempati duygusuyla bakmasının yeterli olmayacağını, gerekirse fiilî yardımlarda bulunması gerektiğini vurgulamışlardır³².

Rum Patrik Vekili Dorotheos da konferanstaki faaliyetleri sırasında Ermenilerle imzaladıkları muhtıra metnine bağlı kalmış ve sadece Rumların değil Ermenilerin de temsilcisi gibi davranmıştı. Trabzon

²⁸ Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, Meydan Neşriyat, İstanbul (Tarihsiz), s. 269.

²⁹ “... (Venizelos) Ermeni iddialarını bir kez de kendisi tekrarlayarak cephelerin dışına taşan Ermeni-Helen işbirliğinin yalın bir örneğini verdi.” Mim Kemâl Öke, **Ermeni Sorunu**, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 208-209.

³⁰ Mehmet Saray, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2005, s. 113-114.

³¹ Selahi Sonyel, “Yunan Millet Meclisi Gizli Tutanaklarında Mustafa Kemal ve Türk Kurtuluş Savaşı”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 49, Ekim 1971, s. 12. Aynı konular hakkında ayrıca bkz. Ali Güler, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Rum-Ermeni İşbirliği”, **Millî Kültür**, Sayı: 74, Ankara, Temmuz 1990, s. 46.

³² Sonyel, **a.g.m.**, s. 12; Güler, **a.g.m.**, s. 46. İstanbul Rum Patrikhanesi, Venizelos’un kendileri için yaptığı çalışmalara atfen, Atina’ya döndüğünde Venizelos’a bir taç hediye edilmesini kararlaştırmış ve bunun için patrikhane bütçesinden iki yüz drahmi para ayrılmıştı. **İkdam**, nr. 8127, 27 Eylül 1919.

Metropoliti Hrisantos ile birlikte, patrikhaneler arasında imzalanan muhtıra metnini Paris Konferansı'na sunarken, muhtıra metnini de kanıt göstererek, kendisinin bütün Türkiye Hristiyanları adına hareket ettiğini belirtmişti³³.

Dorotheos sulh konferansında Venizelos'la ortak çalışmalar yürütürken, bir yandan da, Anadolu'daki Rum çetelerinin Yunanistan lehine faaliyetlerini devam ettirmelerini sağlamaya çalışmış ve Venizelos'a telkinleriyle, bir Yunan generalin İstanbul'a gönderilerek, ihtilalci Rumların teşkilatlanmalarına destek olmasını sağlamıştı³⁴. Bu maksatla Yunan General Paraske Vopolos 30 Mart 1919 günü İstanbul'a gelmiş ve yine Rum ahalinin yoğun sevgi gösterileriyle karşılanmıştı³⁵. Ayrıca Yunan Sefarethanesi çetelerin tahrik ve propagandalarına harcanmak üzere Rum Patrikhanesi'ne maddi destek de sağlıyordu³⁶.

Dorotheos Paris'ten ayrılıp, İstanbul'a dönerken kendisini uğurlayanlar arasında Venizelos da vardı. Venizelos patriği uğurlarken yüksek sesle "Yakında elinizi Ayasofya'da öpeceğim" demişti³⁷.

Patrikhane heyeti Paris'te bulunduğu sırada İstanbul'da Rumlar ve Ermeniler İtilaf temsilcilerinin de destekleriyle işbirliğini geliştiriyorlardı. 22 Şubat 1919 günü Beykoz Ermeni Mektebi'nde Rumların yortusu münasebetiyle Rumlar ve Ermenilerce ortak düzenlenen ve İngiliz ve Fransız zabitlerinin de iştirak ettiği toplantıda Hristiyan ahali Rum-Ermeni ittifakının önemi konusunda bilgilendirilmişti. Toplantıda konuyla ilgili konuşma yapan bir Ermeni şunları söylemişti:

"... bundan sonra düşmanlarımıza hadlerini bildireceğiz. Rum ve Ermeni ittifakı sayesinde onlar da bizim ne olacağımızı anlayacaklar-

³³ Polis Müdür-i Umûmîsi'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 2 Teşrîn-i Sânî 1335 (2 Kasım 1919) tarihli tahriratu; **BOA. DH.KMS.** nr. 49-2/52.

³⁴ Polis Müdür-i Umûmîsi'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 23 Mart 1335 (23 Mart 1919) tarihli tahriratu; **BOA. DH.KMS.** nr. 49-2/9 lef 2.

³⁵ Polis Müdür-i Umûmîsi'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 31 Mart 1335 (31 Mart 1919) tarihli tahriratu; **BOA. DH.KMS.** nr. 49-2/9 lef 3.

³⁶ Polis Müdür-i Umûmîsi'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 6 Teşrîn-i Evvel 1335 (6 Ekim 1919) tarihli tahriratu; **BOA. DH.KMS.** nr. 49-2/53.

³⁷ Tansel, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 84.

dır. Bakınız şimdiye (kadar) biz zavallılara yapmadık hakaret bırakmadılar. İtilaf Devletleri sayesinde düşmanların pençeleri altından kurtulacağız ve kurtulduk. Yaşasın İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunanistan ve Ermenistan; kahrolsun zalim düşmanımız ... ”³⁸

Rum halkı da ellerinde Yunan bayraklarıyla kiliselerde mitingler tertip etmişler ve kiliselere Yunan bayrakları çekmişlerdi. Bağımsızlık istediklerini belirten Rumlar, Patrikhane tarafından hazırlanan aşağıdaki kararnameyi de desteklediklerini bildirmişlerdi:

“Devlet ve milletlerin mukadderatının tayin edildiği şu sırada beşyüz seneden beri esaret altında bulunan Rumlara tam istiklal verilmesini ve ileride Yakınoğu’da asayişin temini için bu müstakil idarenin Yunanistan’a ilhakını talep ve sulh konferansında İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya ve Yunan delegelerine arz için İstanbul Rum Patrik Kaymakamı tayin olunmuştur.”³⁹

Hangi taraftan olursa olsun Türklere karşı kazanılan bir başarı her iki tarafı da sevindiriyordu. Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlılarca işgali üzerine Ermeniler işgal dolayısıyla Yunanistan’ı tebrik ettiler. Venizelos Ermenilere verdiği cevapta; “Eminim ki, İzmir’in Yunan askeri tarafından işgali Ermeni cemaatine de bir hürriyet ve müsavât devresi açacaktır” demişti⁴⁰.

Dorotheos ve Zaven Efendi 3 Temmuz 1919 günü, İngiliz Yüksek Komiserliği’ne yine ortak hazırladıkları şu dilekçeyi verdiler:

“Asayişsizlik ... Türkiye’de ... bu son zamanlarda hususî surette endişe ve telaşı mucip olmuştur. Millî savunma bahanesi altında Hristiyanlara saldırmaları için çetelerle milisler teşkilatlandırılmıştır ... Babialî ... bu hareketi doğrudan doğruya desteklemektedir. Osmanlı hükümet adamları yeniden kitle halinde adam öldürmelerin önüne geçmek için, vatanseverlik duyguları hırpalanmış olan Türk

³⁸ Polis Müdür-i Umûmîsi’nin Dâhiliye Nezâreti’ne 23 Mart 1335 (23 Mart 1919) tarihli tahrirâtı; **BOA. Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti (DH.EUM.) 5. Şb.** nr. 78/10.

³⁹ **İkdam**, nr. 7938, 17 Mart 1919. Aynı karar için ayrıca bkz. Celal Bayar, **a.g.e.**, Cilt: 5, s. 33.

⁴⁰ Tansel, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 101.

milletinin heyecan halinin dikkate alınması lüzumunu, Mütteliklerin göz önünde tutmalarını teminen ileri sürüyorlar. Asayişsizlikten, esas itibariyle, Türk hükümeti mesuldür. Doğu Hristiyanlarının koruyucusu ve mazlum milletlerin kurtarıcısı olan Mütteliklerin munasip göreceklere tedbirleri almaları için temennilerimizi ortaya koymamız hususuna müsaadelerini rica ediyoruz.”⁴¹

Rum-Ermeni ittifakı ve iki Patrikhane arasındaki işbirliği Türklerle birlikte bir çözüme ulaşma fikrini tamamen ortadan kaldırıyordu. Ekim 1919’da Rum Pontus Gazetesi’ne bir demeç veren Ermeni Patriği Zaven Efendi, iki Hristiyan milletin işbirliği ve Türklerle münasebette bulunulmayacağı konusunda şunları söyledi:

“Müslüman vatandaşlarımızla teşrik-i mesâi edemeyiz ve bize verilen vaadlere asla inanamayız. Biz Ermeniler, Karadeniz Rumlarıyla birlikte hakkımızın yerine getirilmesini talepten geri durmayacağız. Her iki milletin gün geçtikçe kuvvetlenen siyasî dayanışması sayesinde emellerimizi gerçekleştireceğiz. Murahhas olarak gösterdiğimiz Venizelos’a büyük bir itimadımız vardır. Anadolu’dan pek az haber gelmekle birlikte alınan bilgilerden Ermenilere kötü muamelelerde bulunulduğu ve silah altına davet edildikleri bildiriliyor. İleride Ermeni Patrikhanesi’nin takip edeceği yol, Rum Patrikhanesi’nin takip edeceği harekete uygun olacaktır.”⁴²

Ermeni Patriğinin bu beyanını Rum Patrikhanesince de son derece olumlu karşılanmış, aynı tarihlerde Rum Patrikhanesinin, Anadolu’daki Rumların mal ve mülkleri hakkında bazı taleplerine dair Fransa Başbakanı Georges Clemenceau’ya çekecekleri telgrafa, Zaven Efendi’nin de imza atmasını istemişlerdi⁴³. Bu olaylar sırasında, 17 Ekim 1919 günü, İstanbul’daki İtilaf Devletleri temsilcilerini ziyaret eden iki patrik, olayları tamamen çığrından çıkaracak bir şekil-

⁴¹ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 51. Heyet bu dilekçeyi Kontamiral Webb’e sunarken, ülkede mevcut asayişsizlik halinin İzmir’in Yunan askerleri tarafından işgalinden sonra sivri bir hal aldığı itiraf etmek zorunda kalmıştı. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 51-52.

⁴² **İkdam**, nr. 8151, 21 Ekim 1919.

⁴³ İstanbul Polis Müdüriyeti’nin Dâhiliye Nezâreti’ne 13 Teşrin-i Evvel 1335 (13 Ekim 1919) tarihli raporu; **BOA. DH.KMS.** nr. 49-2/59 lef 2.

de Müttefiklerden, “bütün Türkiye’nin işgal edilmesini” istemişlerdi⁴⁴. Ayrıca 1919 yılı Eylül ayı başlarında İstanbul’a gelen Amerikalı General Harbord’ın⁴⁵ da, gelişinden kısa süre sonra, Rum ve Ermeni Patrikleri ile onların oluşturduğu heyetler birlikte ziyaret etmişler ve taleplerini dile getirmişlerdi⁴⁶.

Rum-Ermeni Birlikteliği Karşısında Millî Mücadele ve Atatürk

Ege bölgesini işgal eden Yunan ordusunun en büyük destekçileri, ortak hareket etmekte olan yerli Rum ve Ermeni çeteleriydi. İşgalci Yunan ordusu yerli Rum ve Ermeni çeteleriyle birlikte Müslüman köylerini yakıyor, Müslüman ahali bu çeteciler tarafından soyuluyordu. Çeteler tarafından Müslüman halka karşı her türlü yağma, gasp, zulüm ve işkence uygulanıyordu⁴⁷. Yunanlıların Ege bölgesinde Rum ve Ermeni çetelerini de kullanarak yaptıkları zulümlerin asıl amacı; “yalnız gasp ve garetten ibaret olmayıp, o havalide Müslümanlık namına bir eser bırakmamak gibi bir siyaset-i imhakârâneye matuf” idi⁴⁸. Yunan ordusu ve yerli çetelerin bu faaliyetlerini organize edenler de Patrikhanelerin emriyle çalışan bölgedeki Hristiyan din adamlarıydı. İznik Rum Metropoliti Vassilios’un; “Geride bir tek ferdi kalmamak üzere Türklerin tamamiyle yok olmasını ne kadar isterdim” şeklindeki beyanati, Yunan ordusunun ve çetelerin yukarıda açıklanan gayeleri ile bir arada düşünüldüğünde iki grup arasındaki hedef birliğini çok güzel özetlemektedir⁴⁹.

⁴⁴ Tansel, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 89.

⁴⁵ **İkdam**, nr. 8107, 4 Eylül 1919.

⁴⁶ Seçil Akgün, **General Harbord’un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesi’ne Dair) Raporu – Kurtuluş Savaşı Başlangıcında**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul 1981, s. 71.

⁴⁷ Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 73-204.

⁴⁸ İstanbul İstidlâat Memuriyeti’nin İstanbul Emniyet Müfettişliği’ne, Gemlik ve havâlisinde Yunanlılarla, Rum ve Ermeni çeteleri tarafından Müslümanlara karşı yapılanları anlattığı 21 Mayıs 1337 (21 Mayıs 1921) tarihli raporu; **BOA. DH.KMS.** nr. 60-2/19 lef 3; Rum çetelerinin Anadolu’nun muhtelif bölgelerindeki Müslüman halka karşı katliam ve saldırılarıyla ilgili olarak ayrıca bkz. **Pontus Meselesi, Teşkilât ...**, İkinci Kısım, s. 1-159.

⁴⁹ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 52.

Ayrıca çeteciler sadece Ege bölgesinde değil Rum ve Ermeni nüfusun yoğun olduğu her yerde bu faaliyetlerini sürdürdükleri gibi⁵⁰, herhangi bir çete yalnız kendi bölgesinde faaliyet göstermekle kalmıyor, ulaşabildikleri civar yerleşimlerdeki diğer çetelere destek de sağlıyorlardı⁵¹.

19 Mayıs 1919 tarihinde Anadolu'ya geçmesinden itibaren Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a yolladığı raporlarda bölgedeki Rum çetelerinin faaliyetlerinden bahsederken, Ermeni ve Rumların ortak hareket etmekte olduklarını da vurgulamıştı. Örneğin 5 Haziran 1919 tarihinde Havza'dan yolladığı bir raporda; 'Rum ve Ermeni kundakçıların Hristiyan halkı şımartarak, bölgedeki asayiş yabancılara karşı bozuk göstermek maksadıyla çılgınca hareketlere yönelttiklerinden' bahsetmişti⁵². Atatürk Anadolu'daki mücadelesi boyunca aynı

⁵⁰ Rum ve Ermeni eşkiyası tarafından Ünye, Samsun, Çarşamba ve civarında yapılan gasb ve katliamlarla ilgili Canik Mutasarrıflığı'nın Umum Jandarma Kumandanlığı'na telgraf suretleri; **BOA. Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ.)** nr. 4/45 (1337.B.09 - 10 Nisan 1919). Gümüşhane'de katliam yapan Rum ve Ermeni çetelerinin isim ve yerlerini hâvi tahrirat sureti; **BOA. DH.EUM.AYŞ.** nr. 17/82 (1337.Za.08 - 5 Ağustos 1919). Kumluca nahiyelerini basarak ahalden bazılarını kaçıran Rum ve Ermeni çetelerinin yakalanmalarına dair tahrirat sureti; **BOA. DH.EUM.AYŞ.** nr. 26/79 (1338.S.28 - 22 Kasım 1919). Bursa'ya bağlı Gemlik ilçesinin Kumla ve sâir köylerinde Ermeni ve Rum çetelerince yapılan mezalim hakkında Bursa ahalisinden Mehmed bin Necib Efendi'nin ifadesi; **BOA. Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.)** nr. 59/11 (23 Mayıs 1337 - 23 Mayıs 1921); Yalova ve Gemlik'te Yunan ordusuna destek veren Ermeni ve Rum çetelerinin yaptıkları katliam, yağma, zulüm ve işkencelerle ilgili Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne verilen bilgiler; **BOA. DH.KMS.** nr. 60-2/55 (28 Temmuz 1337 - 28 Temmuz 1921). Adnan Sofuoğlu, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Kocaeli-Yalova-İznik Çevresinde Rum ve Ermeni Terörü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVIII, Sayı: 54, Ankara, Kasım 2002, s. 795-814.

⁵¹ Örneğin 1919 yılı Temmuz ayı başlarında Trabzon bölgesindeki Rum ve Ermeni çetelerinden bir grup, denizden motorla Samsun'a geçerek, Samsun'daki çetecilere destek sağlamışlardı. Canik Mutasarrıfı'ndan Dâhiliye Nezâreti'ne 2 Temmuz 1335 (2 Temmuz 1919) tarihli şifre telgrafname; **BOA. DH.KMS.** nr. 53-2/3 lef 6. Bu dönemde normal şartlarda deniz yolculuğu imkânsız hale gelecektir. Yolcu vapurları çetelerin saldırı alanlarından biri olmuştu. Özellikle İstanbul ve civarından yolcu taşıyan vapurlar Ermeni ve Rum çetelerinin sürekli saldırılarına maruz kalıyorlardı. Polis Müdüriyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 28 Haziran 1338 (28 Haziran 1922) tarihli tahrirat; **BOA. DH.KMS.** nr. 60-2/34.

⁵² Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Haziran 1919 günü Havza'dan Sadaret'e çektiği telgraf; BEO. nr. 343451'den naklen, **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1982, Belge No: 34, s. 34-36.

konu üzerinde durmaya devam etmiş ve İstanbul'a da benzer birçok rapor göndermişti⁵³.

Atatürk Nutuk'ta da Anadolu'da iki azınlık grubun yaptıklarından ve iki patrikhanenin ortak çalışmalarından bahseder:

“... İstanbul Rum Patrikhanesi'nde teşekkül eden Mavri Mira⁵⁴ Heyeti vilayetler dâhilinde çeteler teşkil ve idare etmek kurmak, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Salib-i Ahmer'i, Resmî Muhâcirîn Komisyonu, Mavri Mira Heyeti'nin teshil-i mesâisine hadim. Mavri Mira Heyeti tarafından idare olunan Rum mekteblerinin izci teşkilâtları, yirmi yaşını mütecaviz gençler de dâhil olmak üzere her yerde ikmal olunuyor. Ermeni Patriği Zaven Efendi de Mavri Mira Heyetiyle hem fikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor ...”⁵⁵

Atatürk yine Nutuk'da, bu konuda 20 Ekim 1919 günü, Amasya Görüşmeleri başladığında kendilerine ulaşan bilgileri şöyle özetler:

“...Rum ve Ermeni Patrikleri Kuva-yı Milliye aleyhinde Düvel-i İtilâfiyye mümessillerine müracaat etdiler. Ermeni Patriği Zaven Efendi, *Neologos*⁵⁶ Gazetesi'nde neşr ettiği bir mektubla, harekât-ı

⁵³ Atatürk'ün benzer raporlarına örnekler için bkz. **Atatürk İle ilgili Arşiv Belgeleri ...; Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2003; **Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, Ankara, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2007.

⁵⁴ Rumları silahlandırmak ve çete faaliyetlerini organize etmekle görevli olan Mavri Mira Cemiyeti Yunan hükümetinin maddî-manevî yardımlarıyla kurulduğu gibi, bu faaliyetlerinde de yine doğrudan doğruya Venizelos'tan direktif alıyordu. Ali Güler, **İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 36-38.

⁵⁵ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Türk Tayyare Cemiyeti Yayını, Ankara 1927, s. 3.

⁵⁶ Rumların en radikal yayın organlarından olan ve temel hedefini “Bizans'ı canlandırmak” olarak açıklayan Neologos Gazetesi, 1861-1923 yılları arasında İstanbul'da yayımlanmıştır. Neologos'a göre; Türkiye ekonomik olarak bir Yunan Devleti'dir ve gazete Osmanlı koruyuculuğu altında Yunan yaşam ve uygarlığının doğuya doğru yayılmasını savunmaktadır. “Yunan ırkının megalomanîs, Yunan eğitimi, Yunan yaşamı ve uygarlığının Osmanlı Devleti'nin koruyucu gücü altında, Osmanlı İmparatorluğu ve doğuya yayılmasıdır ... Madem ki bütün ekonomik girişimler ve birçok kamu hizmetleri Rumlar tarafından ve Rum sermayesi sayesinde gerçekleştirilmektedir, o halde ekonomik olarak Türkiye bir Yunan devletidir.” İşgal yıllarında İtilaf Devletleri lehine yayın yapan gazete, Millî Mücadele'nin ardından, 1923 yılında kapanmıştır. Ali Arslan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını**, Truva Yayınları, İstanbul 2005, s. 30, 86-87.

millîyye-i âhireden dolayı Ermenilerin muhaceret etmekde oldukla-
rını ilân etti ...”⁵⁷

Bu konuya o tarihte Türk basınına yaptığı bir açıklamayla da ce-
vap veren Mustafa Kemal Paşa, Patrik Zaven Efendi’yi, “Kuva-yı
Milliyye’yi, Ermeni veya anasır-ı gayr-ı Müslime aleyhtarlığı ile şa-
ibedâr etmek”le suçlamıştı:

“Patrik Zaven Efendi milletin sırf millî hukukunu müdafaa eme-
liyle vücuda getirdiği vahdeti, bir Ermeni veya anasır-ı gayr-ı Müsli-
me aleyhdarlığı ile şaibedâr etmek istiyor. Bunun için hakikati bu ke-
re de ayrıca açıklamaya mecburiyet görülmüştür. Evvela; Erzincan
ve Erzurum havalisinden hicret eden katiyen hiçbir Ermeni ailesi
yoktur. Sâniyen; İzmit, Adapazarı, Samsun ve havalisinde olduğu gi-
bi bilcümle Anadolu’da asayiş ve beynelanasır hüsn-i âmîziş her za-
mankinden daha fazladır ve teşekkür edilecek durumdadır. Hatta
Haymana vesâir mahaller rüesâ-yı ruhâniyesi ve Amasya, Tokat ve-
sâir livâların ahali-i Hristiyanıyyesi tarafından hareket-i milliyyenin
tamamen mürevviç buldukları telgrafla Dâhiliye Nezâreti’ne ve
ecnebi mümessillerine bildirilmiştir. Sâlisen; hilâf-ı hakikat olarak
Anadolu harekât-ı milliyyesini Bolşevizm diye ilân eden, bu mem-
leketi daima İttihatçı hareketiyle şuriş-i mütemadi içinde görmek ve
göstermek isteyen Ferid Paşa Kabinesi’nin beyanatından ürkerek ih-
timal birkaç zengin aile kendilerince emin gördükleri bir tarafa ha-
nelerini nakletmişlerse bunun mütarekeden beri Adana ve havalisin-
de ve müstakbel Ermenistan’daki ekseriyeti teşkil için Ermeni ko-
miteleriyle bizzat Patrikhane’nin teşvîkatına katılan ailelerdir ... Za-
ven Efendi’nin Neologos Gazetesi’nde ne maksatla yayınladığı ma-

⁵⁷ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, s. 155. Zaven Efendi hatıralarında Atatürk’ün Nu-
tuk’daki bu sözlerine atıf yaparak, bunları 1922 yılı sonlarında Türkiye’den kaçışının sebeplerinden biri olarak belirtir. Rum Patriği’nin de o tarihlerde Türkiye’den sürgün edildiğini söyleyen Zaven Efendi; “Bu satırlarda yazanlar, beni bekleyen sonun ne olduğunu göstermek için yeterlidir.” diyerek, kaçışının mazeretini açıklar. Zaven Der Yeghiayan, **a.g.e.**, s. 248. Aynı tarihte Türkiye’den ayrılırken Amerikan basınına da konuşan Zaven Efendi; Kemalîst yöneticilerin kendisinden, yeni kurulan Kemalîst rejim içinde Ermenilerin saadet içinde olacaklarına inandığını anlatan ve Paris’teki Ermeni temsilciliğini reddeden bir bildiri imzalamasını istediklerini iddia edecektir. “Armenian Patriarch Flees”, **The New York Times**, 13 December 1922.

lumunuz olan mektubun muhteviyatına lüzumundan fazla ehemmiyet atfetmeyi lüzumsuz görürüz”⁵⁸.

Londra Konferansı’nda Patrikhanelerin Faaliyetleri

Paris’te başlayan Barış Konferansı görüşmeleri, bir süre sonra İngiltere’nin başkenti Londra’ya aktarılmış ve orada devam ettirilmişti. Londra Konferansı 12 Şubat 1920 tarihinde toplanmış ve ilk oturumlar 10 Nisan’a kadar sürmüştür. Konferansta Türklerle yapılacak barış antlaşmasıyla ilgili tüm başlıklar gözden geçirilmiş ve meseleler ayrıntılı olarak incelenmek üzere çeşitli komisyonlara havale edilmişti. Ermeni Patriği Zaven Efendi, Londra Konferansı henüz açılmadan, 1919 yılı Ocak ayı içinde, Paris sulh konferansında Ermeni temsilcilerine destek olmak için Paris’e gitmek arzusundaydı⁵⁹. Ancak Paris’teki bu toplantıya katılamayan Zaven Efendi, Londra Konferansı toplanınca, bu defa kesinlikle orada bulunmak için harekete geçti. İstanbul Ermeni Patrikhanesi meclisince bu konuda çalışmak üzere görevlendirilen Zaven Efendi; aynı 12 Şubat 1920 günü, İstanbul’dan hareket ederek önce Paris’e gitti, oradan da görüşmelerin yapıldığı Londra’ya geçti. 23 Şubat 1920 günü Zaven Efendi Londra’ya ulaşmıştı⁶⁰. İstanbul’dan ayrılmadan önce, Ocak ayı içinde Patrik Zaven Efendi, Paris’teki Ermeni temsilcisi Bogos Nubar Paşa’nın “isim günü” münasebetiyle Beyoğlu Balık Pazarı’nda bulunan Ermeni kilisesinde bir ayin tertip etti. Ayine İngiliz ve Fransız zabitleri ile birlik-

⁵⁸ **İkdam**, nr. 8152, 22 Ekim 1919. Atatürk’ün aynı açıklaması, bir gün önce – 21 Ekim 1919 tarihli – *İleri, Tasvir-i Efkâr, Yenigün ve İrade-i Milliye* gazetelerinde de yayınlanmıştır. **Atatürk’ten Ermeni Konusu – Belgelerle**, (Yayın Hazırlayan: İsmet Görgülü), Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 122-123; **Atatürk’ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 154. Aynı şekilde Sivas Kongresi’nde teşkil edilen Heyet-i Temsiliye de patriğin beyanatını tüm matbuatta tektip etmişti. Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, T.T.K. Yayınları, Ankara 1974, s. 24. Gazeteci Ahmet Emin Yalman da Eylül ayı içinde Vakit gazetesinde yayınlanan “Yunan Propagandası” başlıklı yazısında, İzmir ve civarında Yunan işgal ordusunun yaptığı mezâlimler ortadayken, hâlâ Türkiye’de Hristiyanlara karşı harekât varmış gibi bir hava estirilmesini eleştirir. **Vakit**, nr. 686, 30 Eylül 1919.

⁵⁹ **İkdam**, nr. 8238, 18 Ocak 1920.

⁶⁰ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul 1976, s. 685.

te Rum Patrik Kaymakamı, Kapı Kethüdası ve Rum ayânından bazıları da iştirak etmişlerdi. Ayinin ardından Bogos Nubar'ın Ermeniler için yaptığı faaliyetler anlatılıp, şahsına övgüler dizilmişti⁶¹.

Zaven Efendi Londra'ya gitmek için yola çıkmadan önce de Ermenice gazetelere seyahatiyle ilgili bilgi vermişti. Buna göre; Patrik'in yanında Rönesans Gazetesi Başmuharriri Dikran Efendi tercüman sıfatıyla yer alacaktı. Patrik Efendi seyahatinden İngiliz ve Fransız komiserlerini haberdar etmiş ve seyahati esnasında her türlü kolaylığın gösterilmesini sağlamıştı. Patrik son olarak şunları söylemişti:

“... Milletın elem verıcı durumu mâlûmdur. Dünyanın geleceğini ellerinde bulunduran zevâta bunu anlatmak için Paris'e gidiyorum. Londra'ya da gitmem pek muhtemeldir.”⁶²

Londra'da bulunduğu sırada İngiltere Kralı V. George, İngiltere Başbakanı Lord Curzon, Fransa Cumhurbaşkanı P. Deschanel, Fransa Başbakanı Alexandre Millerand gibi devlet adamlarıyla görüşmeler yapan Zaven Efendi⁶³; Yunanistan Başbakanı Venizelos'la da görüşmüştü. Zaven Efendi, Venizelos'a Ermeni davası adına çabaları için teşekkür etmiş; Venizelos da Patrik Efendi'ye faaliyetleri konusunda kendisini desteklediğini belirtmiş ve bu iki Hristiyan milletin (Rumlar ve Ermeniler) aynı kader, aynı sıkıntılar ve aynı düşmanla karşı karşıya olduklarını vurgulamıştı. Ayrıca İstanbul'da bu iki millet arasındaki samimi ilişkilerin ve siyasî birlikteliğin kendisini mutlu ettiğini belirtmişti⁶⁴.

Paris'teki görüşmelere katıldıktan sonra 1919 Haziran'ında tekrar İstanbul'a dönmüş olan Rum Patriği Dorotheos da Londra'daki görüşmelere de katılmak üzere 1921 yılı Şubatında İstanbul'dan ayrılarak, Londra'ya gelmişti. Ancak Dorotheos Londra'da rahatsızlandı

⁶¹ Polis Müdür-i Umûmîsi'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 8 Kânûn-ı Sâni 1336 (8 Ocak 1920) tarihli tahriratu; **BOA. DH.EUM.AYŞ.** nr. 29/122.

⁶² **İkdam**, nr. 8265, 14 Şubat 1920. Zaven Efendi'nin Londra'ya gidişi ve konferans sırasında Türk basınına yansıyan bilgiler için bkz. Recep Karacakaya, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi 1908-1923**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2005, s. 343-349.

⁶³ Zaven Der Yeghiayan, **a.g.e.**, s. 207-208; Uras, **a.g.e.**, s. 686-690.

⁶⁴ Zaven Der Yeghiayan, **a.g.e.**, s. 208.

ve Nisan ayı içinde orada öldü. Dorotheos'un cenazesi İstanbul'a getirilip defnedildikten sonra Rum Patrikhanesi yeni patrik seçimi için hazırlıklara başladı ve Dorotheos'un yerine Kayseri Metropoliti ve Venizelos taraftarı Nikola patrik vekili olarak seçildi. Nikola döneminde de patrikhane Dorotheos dönemindeki faaliyetlerine aynen devam etti. Patrikhanenin Türkiye'ye karşı İtilaf Devletleri nezdinde teşebbüslerini sürdüren Nikola'nın patrik vekilliği döneminde Türk Ordusu Yunanlıları Sakarya Meydan Muharebesi'nde mağlup etmiş, Nikola da görevi boyunca Rum halkıyla birlikte Yunan ordusunun yanında olduklarını belirtmiş ve Rum halkın Yunanistan'a bağlılığını gevşetmemek için uğraşmıştı. Buna rağmen savaştan sonra Nikola'nın görevden alınarak yerine yeni bir patrik seçilmesi gündeme geldi ve kısa süren patrik vekilliğinin ardından 1921 yılı Aralık ayı başlarında Nikola patrik vekilliği görevinden azledildi⁶⁵.

Nikola'nın azlinden sonra, 8 Aralık 1921 tarihinde de aslen Giritli ve aynı zamanda Yunan vatandaşı olan, yine Venizelos yanlısı Meletios Metaksakis, İstanbul Rum Patriği olarak seçildi⁶⁶. IV. Meletios adıyla patriklik makamına oturan Meletios Metaksakis, Venizelos'a olan hayranlığı ve Dorotheos ve Nikola'dan daha da aşırı fikirleriyle tanınıyordu⁶⁷. Yunanistan'da Atina Metropoliti iken, Venizelos'la ortak faaliyetleri sebebiyle Kral Konstantin tarafından Atina'dan ve metropolitlik görevinden uzaklaştırılmış olan Meletios, patriklik görevinin yanında, Yunanistan Kralı Konstantin'e karşı, Venizelos ve destekçileri tarafından, merkezi İstanbul olarak teşkil edilen "Ethnik-i Amina (Millî Savunma)" hareketinin de başkanlığını yürütüyordu⁶⁸.

⁶⁵ Nikola'nın Patrik Vekilliği dönemi için bkz. Atalay, **a.g.e.**, s. 132-135; Yıldırım – Sofoğlu, **a.g.e.**, s. 159-162; Toker, **a.g.e.**, s. 215-233.

⁶⁶ **İkdam**, nr. 8884, 9 Aralık 1921.

⁶⁷ **İkdam**, nr. 8885, 10 Aralık 1921.

⁶⁸ Ethnik-i Amina hareketi, Yunanistan'da 1920 Kasım'ındaki seçimlerden sonra Venizelosçu ve diğer kral muhalifi çevrelerce, Venizelos başkanlığında, Kral Konstantin'e karşı muhalif bir cephe olarak teşkil edilmişti. Hareket birçok Avrupa başkentine uzanan komite faaliyetleri yürütüyordu. Bu harekete katılan Yunan yetkili ve subaylarının fikir ve faaliyetleri için bkz. M. Murat Hatipoğlu, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1988, s. 129-134.

Meletios, göreve başladıktan kısa süre sonra Londra'ya gitti ve Dorotheos döneminde yarım kalan müzakerelere bir süre kendisi devam etti. Londra'da çok uzun zaman kalmayarak tekrar İstanbul'a döndü ve Yunan ordusunun başarı kazanmasına destek olabilmek için çalışmaya başladı. Meletios'a göre Türkiye Rumlarının kurtuluşu ermelerinin yolu kesinlikle Yunan ordusunun kazanacağı başarıya bağlıydı⁶⁹. Yeni Patrik görev süresi boyunca katıldığı tüm dinî ve millî törenlerde, Rum halkının Yunan ordusuna maddi-manevi destek vermesini tavsiye edecektir. Bu sayede Bizans'ın yeniden canlandırılacağını savunan Meletios'un bazı ayinlerine Rum ahali, Bizans rozetleri ve Bizans bayraklarıyla katılmıştı⁷⁰.

İşbirliğinde Bir Kırılma Noktası: Trabzon

Mütarekeden sonra iki patrikhane tarafından imzalanan muhtıra metninde birçok yerin kime ait olacağı isim isim zikredilirken Trabzon'dan bahsedilmemişti. İki milletin de benzer haklar talep ettiği Trabzon'dan bu metinde bahsedilmemesi işbirliğinin en başından itibaren bu konuda bir ayrılığın var olduğunu gösteriyor. Temel hedefi Batı Anadolu'nun Yunanistan'a bağlanması olan ve İstanbul'daki Rum-Ermeni birlikteliğinin de başlatıcısı olan Venizelos, bu hedefine ulaşması karşılığında Trabzon'un Ermenilere bırakılabileceğini düşünüyordu. Ermeniler de Trabzon'un Ermenistan hudutlarına dâhil olduğunu iddia ediyorlardı⁷¹. Ancak başta Trabzon Rum Metropolitisi Hrisantos olmak üzere bölgedeki Rumlar bu fikre kesinlikle karşı çıkıyorlardı. Onlara göre Trabzon kesinlikle kurulacak "Pontus Cumhuriyeti"nin sınırları içerisinde kalmalıydı. Rum Patriği Dorotheos ile birlikte Paris Barış Konferansı'na katılmış olan Hrisantos, Paris'te Venizelos'la da görüşecek⁷² ve bu konuda büyük devletlerin desteğini sağlayabilmek için yoğun çaba harcayacak ama beklediği uluslararası desteği bulamayacaktır. Paris'ten tekrar Trabzon'a dönen Hrisan-

⁶⁹ Atalay, **a.g.e.**, s. 136-137; Toker, **a.g.e.**, s. 230; Yıldırım – Sofuoğlu, **a.g.e.**, s. 164.

⁷⁰ Polis Müdüriyeti'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 3 Eylül 1338 (3 Eylül 1922) tarihli tahri-
ratı; **BOA. DH.KMS.** nr. 62/39.

⁷¹ Kitsikis, **a.g.e.**, s. 267-268; Zaven Der Yeghiayan, **a.g.e.**, s. 197.

⁷² **Tercüman-ı Hakikat**, nr. 13853, 26 Eylül 1919.

tos, konferansta uğradığı hayal kırıklığına rağmen hedeflerine ulaşma azminden vazgeçmeyecek ve Ocak 1920’de önce Erivan’a, oradan da Tiflis’e giderek Ermeni yetkililerle Trabzon’un geleceği konusunda görüşmeler yapacaktır. Hrisantos Ermenilerle bir şekilde başlatacağı diyalogun, Venizelos’un siyasî dehası sayesinde kesinlikle Rumlar lehine neticeleneceğini düşünüyordu. Ermenistan ve Gürcistan’da Ermeni yetkililerle görüşen Hrisantos, Trabzon’u tamamen Ermenilere bırakmaktansa, iki tarafın da üzerinde uzlaşabilecekleri bir “Rum-Ermeni Konfederasyonu” sayesinde iki kesimin de bölgedeki çıkarlarını sürdürebilecekleri bir anlaşma zemini oluşturmayı başarmıştı. Hrisantos’un İstanbul’daki Yunan Yüksek Komiseri Kanelopulos’a yol aldığı raporlardan konfederasyon konusunda önemli adımlar atıldığı anlaşılrsa da, bunun nasıl bir sistemde oluşacağı net değildi⁷³.

Nitekim “konfederasyon” konusu sadece iki taraf arasındaki bu görüşmelerle sınırlı kalacak ve barış görüşmelerinde de ciddi bir şekilde gündeme getirilmeyecektir. Paris ve Londra Konferanslarında, kurulması tasarlanan “Büyük Ermenistan” içinde zikredilmeyen Trabzon, Sevr anlaşmasında Erzurum, Van ve Bitlis ile birlikte Ermenistan’a dâhil edilecektir. Ancak Millî Mücadele’nin başarıya ulaşması sayesinde Sevr Anlaşması yürürlüğe giremeyecek ve Lozan’da da Ermeni ve Rum taleplerinin haksız olduğu batılı devletlerce de kabul edilerek, genel olarak Ermeni ve Rum iddialarıyla birlikte Trabzon meselesi de kapanacaktır⁷⁴.

Mudanya Mütarekesi ve Rum-Ermeni İttifakının Sona Ermesi

1920 Kasımında Yunanistan’da Venizelos’un hükümetten düşmesinin ardından da İstanbul ve Anadolu’daki Rum-Ermeni ittifakı ay-

⁷³ Kitsikis, **a.g.e.**, s. 336; Tansel, **a.g.e.**, Cilt: I, s. 98. Rumların bir Pontus Devleti kurma çabaları hakkında Trabzon Vilâyeti, Dâhiliye Nezâreti ve Hariciye Nezâreti arasındaki muhtelif yazışmalar için bkz. **BOA. DH.KMS.** nr. 49-2/57 (1338.S.3 – 28 Ekim 1919) Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Abdullah Saydam, “Kurtuluş Savaşı’nda Trabzon’a Yönelik Rum-Ermeni Tehdidi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 17, Ankara, Mart 1990, s. 421-435; Bige Sükan Yavuz, “Kurtuluş Savaşı Sırasında Kurulması Düşünülen Rum-Ermeni Konfederasyonu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XIX, Sayı: 55, Ankara, Mart 2003, s. 17-40.

⁷⁴ Bu süreçte yaşananlar için bkz. Gürün, **a.g.e.**, s. 354-362; Uras, **a.g.e.**, s. 690-746.

nı şekilde devam etmişti⁷⁵. 26 Şubat 1922 günü Arnavutköy Rum kilisesindeki ayine katılan Rum Patriği Meletios'un şerefine, bölgedeki tüm Rum ve Ermeni dükkanları kapatılmış hatta orada dükkânı olan bir Müslümanın dükkanı da Rumlar tarafından zorla kapatılmıştı. Sokaklar Yunan bayraklarıyla donatılmış ve şenlikler düzenlenmişti⁷⁶.

Ancak Trabzon konusunda ortaya çıkan ayrılıktan sonra patrikhaneler arasındaki sıkı birlik bozulmaya başlamıştı⁷⁷. Londra Konferansı'na katılan ancak konferanstan beklediği sonuçları elde edemeyen Zaven Efendi bir süre sonra yeniden İstanbul'a dönmüştü. Zaven Efendi konferanstan beklediği neticeyi elde edemediği gibi İstanbul'da Rum Patrikhanesi ile oluşturdukları işbirliği de artık eskisi gibi devam etmiyordu. 14 Temmuz 1922 günü Rum Patrikhanesi adına Ermeni Patriği Zaven Efendi'yi ziyaret eden Ordu Rum Metropoliti, ilişkileri tekrar canlandırmak adına, Zaven Efendi için bahsedilmeye değer ve önemli bir teklifte bulunmuştu. Metropolit, Ermeni Patrikhanesi'nin Rum Patrikhanesi ile ilişkilerden sorumlu olmak üzere bir komisyon kurmasını teklif ediyordu. Kendileri kısa süre önce, patrikhaneleri bünyesinde Ermeni Patrikhanesi ile ilişkileri yürütecek böyle bir komisyon kurmuşlardı. Böylece karşılıklı kurulacak iki komisyon ilişkilerle ilgili gelişmelerle meşgul olacaktı. Zaven Efendi'ye göre de; bu kritik günlerde böyle bir komisyona kesinlikle ihtiyaç vardı⁷⁸. Zira ilerleyen zaman bu işbirliğinin aleyhine işliyordu. İki tarafın çakışan kimi talepleriyle birlikte Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin kazandığı başarılar⁷⁹, İstanbul merkezinde kararlaştırı-

⁷⁵ Kitsikis, **a.g.e.**, s. 273. Venizelos'un iktidardan düşmesinden sonra İstanbul'daki Rumların millî ve dinî hislerini canlı tutarak faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için Yunanistan'dan İstanbul'a bazı general ve üst düzey sivil temsilciler gönderilmiş ve buradaki Hristiyanlara desteğin devam edeceği bildirilmişti. Dâhiliye Nezâreti'nin konuyla ilgili raporları; **BOA. DH.EUM.AYŞ.** nr. 51/43 (1339.C.24 – 5 Mart 1921)

⁷⁶ Polis Müdür-i Umûmîsi'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 8 Mart 1338 (8 Mart 1922) tarihli tahriratu; **BOA. DH.EUM.AYŞ.** nr. 60/1 lef 2.

⁷⁷ **Pontus Meselesi, Teşkilât ...**, s. 37; Celal Bayar, **a.g.e.**, Cilt: 5, s. 21.

⁷⁸ Zaven Der Yeghiayan, **a.g.e.**, s. 197.

⁷⁹ Ermeni terörist Arşavir Şıracıyan, bu dönemde yaşananlara İstanbul'daki Ermenilerin bakışını hatıralarında şöyle anlatır: "... Ermenilerin durumu pek de sağlam değildi. Şe-

lıp, Anadolu'ya yayılan Rum-Ermeni ittifakında problemlere sebep oluyordu. Ancak bundan sonraki gelişmeler ilişkileri tekrar en baştaki canlı şekline döndürmeye yetmeyecektir. Özellikle 9 Eylül 1922'de İzmir Yunanlılardan kurtarılıp, İstanbul'un da tekrar Türklerin eline geçme olasılığı belirince Rum ve Ermeni derneklerinden kopmalar ve iki grup arasında karşılıklı suçlamalar başlayacaktır. Bazı Taşnak Partisi başkanları Yunanlıları, Ermenilerin yok edilmesine neden olmakla suçlamışlardı. Hatta Taşnak başkanlarından Amadoni, 29 Ekim 1922'de, parti içinde Rumlarla işbirliğine devam edenleri suçlayıcı bir konuşma yapmıştı. Aynı şekilde Hınçak Partisi içinde de Rumlarla ittifakı sona erdirme düşüncesi belirmeye başlamıştı⁸⁰.

Bunlara rağmen ittifak tamamen bitmiş değildi. İki patrikle birlikte, işbirliğinden halen ümidini kesmeyerek mücadeleye devam etme kararında olan bazı Rum ve Ermeniler her halükarda ortaklığı sürdürmek taraftarıydılar. Rum Patriği Meletios, 25 Eylül 1922 günü İzmir Metropoliti Hrisostomos'un ruhu için Rum Patrikhanesi'nde bir ayin düzenlemiş ve ayinden sonra Ermeni Patriği Zaven Efendi ile birlikte 'Rumların Anadolu'yu terk etmemesini, bunun için gerekirse ölünmesini, Hrisostomos kadar cesur olunması gerektiğini' belirten bir bildiri yayınlamışlardı⁸¹. Rum ve Ermeni komitecilerden

hir yavaş yavaş uluslararası karakterini kaybediyordu. Avrupalılar şehirden ayrılırken, her yer Kemalist ajanlarla kaynıyordu. Millî ordu zafer üzerine zafer kazanıyor ve sadık yandaşlarının söylediklerine bakılırsa Mustafa Kemal, muzaffer bir şekilde Başkent'e girmeye hazırlanıyordu. İstanbul'daki Türkler artık işgal altındaki bir ülkenin insanları gibi davranmamaktaydılar. Müttefiklerin burnunun dibinde dahi milliyetçi sloganlarla tehditler savuruyorlardı. İşgal ordusu bazen savaşarak bazense bir kurşun bile sıkmadan geri çekiliyor, Yunanlılar ellerindeki toprakları yavaş yavaş kaybediyorlardı ..." Şıracıyan, **a.g.e.**, s. 321. "... (Türkler) Müttefik askerlerine bile hakaret etmeye başlamışlardı. Mustafa Kemal şehre girmeye hazırlanıyordu. Savaş gemileri hala boğazın ve Marmara Denizi'nin sularında bulunuyor olsa bile Avrupalıların sadece kendi uyruklarının emniyetiyle ilgilendiklerini önceki tecrübelerimizden biliyorduk. Basında çıkan rapor ve analizler, Yunan ordusunun Mustafa Kemal'in Millî kuvvetlerine karşı canını dişine takmış bir halde son muharebelerini verdiğini ayan beyan gösteriyordu ..." Şıracıyan, **a.g.e.**, s. 323. Şıracıyan'ın, Avrupalıların politik oyunları karşısında Ermenilerin uğradığı hayal kırıklığına yaptığı vurguya özellikle dikkat etmek gerekir.

⁸⁰ Bülent Çukurova, "1921-1922 Yıllarında Ermeni Komitelerinin ve Patrikhanenin İstanbul'daki Faaliyetleri", **Atatürk Yolu – Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 35-36, Ankara, Mayıs – Kasım 2005, s. 288-290.

⁸¹ Emruhan Yalçın, **Atatürk Türkiye'sinde Ekümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi**, Siyasal Yayınevi, Ankara 2007, s. 133.

bazıları da, özellikle çeşitli kiliseleri sığınma yeri olarak kullanarak bir süre daha ortak çalışmaya devam ettiler. Ancak 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi sonrasında İstanbul'un da işgalden kurtarılacağına anlaşılması ve millî kuvvetlerin İstanbul'da kendilerini hissettirmeye başlamaları bu işbirliğinin tamamen ortadan kalkmasına neden oldu⁸².

Bu gelişmelerin ardından, 1922 yılı Aralık ayı içinde, Ermeni Patriği Zaven Efendi Türkiye'yi terk ederek önce Kudüs'e oradan da Bağdat'a gitti. Lozan görüşmelerinin devam ettiği bu tarihlerde Rum Patriği Meletios da, Lozan'dan çıkacak bir kararın yetkilerinin hatta varlığının tehlikeye düşmesi endişesi içinde, Türklere barış mesajları veriyordu. "Ben Yunanistan'dan ziyade Türkiye'nin malıyım" diyen Meletios, Girit'te doğduğunu ve yıllarca Türkiye'ye hizmet ettiğini belirterek, basına – genel hatlarıyla – şu demeci vermişti:

"Türkler ve Rumlarla ilgili düne aid ne varsa unutulmaz, yeni bir sayfa açalım. Artık patrikhane sadece dinî işlerle ilgilenecektir. Geçmişte çok hata yaptık. Bundan sonra Türkler ve Hristiyanlar arasında dostluk köprüsü olmaya hazırız. Daha önce Rumlar tarafından yapılanlar bir cinnet hali idi. İstanbul'da Rumların yaptıklarına ehemmiyet vermek ağırbaşlı adamlara yakışmaz. Türkler aynı şeyi bize tekrarlamayacak kadar geniş gönlüdür. Şu anda Türklere karşı olan hürmetimiz çok daha fazla artmıştır. Çünkü onlar verdikleri mücadele ile yaşamaya hakları olduğunu bütün dünyaya ispat ettiler"⁸³.

Ancak Lozan'daki görüşmelerin istediği gibi gitmediğini gören Patrik Meletios da, kısa süre içinde, bu çabalarından bir netice elde edemeyeceğini düşünüyordu. Lozan anlaşmasından arzu ettiği gibi bir metin çıkmayacağını ve artık eskisi gibi istediği her şeyi yapamayacağını anlayan Meletios, daha anlaşma imzalanmadan 10 Temmuz 1923 günü istifa ederek, kiliselerde dağıtılmak üzere hazırladığı bir beyanname ile Türkiye'deki Rum halkına veda ederek Yunanistan'a gitti⁸⁴.

⁸² Zaven Der Yeghiayan, **a.g.e.**, s. 197.

⁸³ **İkdam**, nr. 9235, 2 Aralık 1922; **Tanin**, nr. 50, 2 Aralık 1922.

⁸⁴ **İkdam**, nr. 9453, 11 Temmuz 1923; **Tanin**, nr. 268, 11 Temmuz 1923.

Sonuç

Zaven Efendi'den sonra Meletios'un da Türkiye'yi terk etmesiyle Mondros Mütarekesi'nden sonra başlatılan işbirliğinin temel temsilcileri ve uygulayıcıları olan iki ihtilalci din adamı da ülkeden uzaklaşmış oldu. Mondros Mütarekesi'nden sonra gerek İtilaf Devletleri gerekse de ülke içindeki kimi azınlık grupları, Osmanlı Devleti'nin artık kesinlikle sonunun geldiğine ve Türkler'in bundan böyle bağımsız bir devletlerinin olamayacağına inanmışlardı. Rum ve Ermeni ittifakı bu inançtan yola çıkan iki etnik grubun bağımsızlık özlemlerine bir an önce kavuşma amacından başka bir şey değildi. Mütareke ve işgal dönemi boyunca her iki patrikhane de dinî birer müessese olmaktan ziyade, bir ihtilal ve savaş merkezi gibi çalışmışlardı. Dinî merkezlerinden aldıkları talimatlarla - başta işgalcilerle işbirliği olmak üzere - Türklerle karşı birçok faaliyette bulunan Rum ve Ermeni ahali tarafından yapılanlarsa, ülkedeki Müslüman ve Hristiyan halkların birbirlerinden tamamen ayrışmalarına sebep oldu. Artık her iki taraf da birbirinin düşmanıydı. Mutlaka her iki tarafta da – Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında – az da olsa bitmeyen dostluklar yaşanmaya devam ettiği gibi bu durumun sonraki yıllarda da sürdüğü malumdur. Ancak mütareke dönemi bu anlamda en yakın ve samimi dostlukların dahi askıya alındığı bir dönem olmuştur. Bir tarafta imzaladıkları anlaşma metniyle omuz omuza, işgalcilerin de desteğiyle, Türkiye topraklarında bağımsızlıklarını ilan edeceklerini açıklayan kiliseler ve onların peşindeki Hristiyan ahali; diğer tarafta ülkeyi işgalden kurtarmak için savaştan Kuva-yı Milliye ve Müslüman-Türk halkı. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşarak ülkenin işgalden kurtarılması kiliselerin hedefini boşa çıkarmış, Rum Patriği Meletios'un itiraf ettiği "cinnethali"yle Müslüman halka yapılanların neticesi ise her iki patriğin de ülkeyi terk etmeleri olmuştur. Bu dönemde yaşananların neticesi sadece patriklerin Türkiye'den ayrılışıyla da sınırlı kalmayacak, Millî Mücadele'nin tüm Anadolu'da kesin zafere ulaşmasıyla, bu dönemde ülkenin birçok yerinde yaşanan onca olayın ardından Ermeni ve Rum ahalinin büyük çoğunluğu da artık burada kalamayacaklarını düşünerek Türkiye'yi terk edeceklerdir. Ülkede kalan Rum ahalinin çoğunluğuyorsa daha sonra mübadele ile Türkiye'den ayrılacaklardır.